

АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ ОЧИМА СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ

Шатохін А.М. (м. Умань)

Анотація

В статті викладені результати соціологічного опитування сільської молоді центральних областей України щодо ставлення до аграрної реформи в Україні у порівнянні з матеріалами загальноукраїнського опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України. Наведені дані свідчать про існування суттєвих проблем у сприйнятті сільською молоддю подальшої долі аграрних перетворень та визначення свого місця в трансформаційних процесах на селі.

Ключові слова

АГРАРНА РЕФОРМА, ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, РЕСПОНДЕНТ, МОНІТОРИНГ, ДИХОТОМІЯ ОЦІНОК, САМООЦІНКА, ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ, СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вступ

Актуальність теми дослідження в тому, що проблеми аграрної реформи сьогодні набувають великого значення. Друге десятиріччя в Україні здійснюється аграрна реформа. Після Указу Президента України від 3 грудня 1999 року “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” та Земельного кодексу України, прийнятого Верховною Радою України у 2001 році, відбулися по суті революційні зміни у землеволодінні та формах господарювання: абсолютна більшість існуючих господарств – принаймні, юридично – базуються на приватній власності на землю. Проте ситуацію, що склалася не можна оцінювати однозначно як з точки зору реального стану аграрного сектора, так і з позицій суб’єктивного сприйняття сільським населенням змін, що відбулися останнім часом на селі.

У вересні-жовтні 2002 року Уманським соціологічним центром було проведено соціологічне опитування з проблем ставлення сільської молоді до аграрної реформи в Україні. На запитання анкети відповіли понад 600 респондентів Черкаської, Вінницької, Кіровоградської, Київської, Одеської та Миколаївської областей. Серед опитаних половину складають студенти (50%), а також працівники державних підприємств і установ (9%), сільськогосподарських підприємств (18%), приватних підприємств (8%), підприємці і фермери (3%), тимчасово непрацюючі (10%), зайняті в інших сферах (2%). Опитування проводилося переважно серед сільських мешканців, проте як порівняльно-контрольні грудня групи ми використовували й відповіді жителів селищ міського типу та міст – центрів сільськогосподарських районів, - спосіб життя яких,

зокрема молоді, має риси як міського, так і в деякій мірі сільського способів життя і свідомості.

Мета статті:

- проаналізувати соціологічні дослідження з проблем становлення сільської молоді до аграрної реформи;
- дати практичні рекомендації щодо оптимізації аграрної сфери.

Обговорення проблеми

Серед респондентів представлені усі статево-вікові групи молоді – від 16 до 30 років. Кожен п'ятий знаходиться у шлюбі, 3% розлучені, решта ще не створювали сім'ю. У червні-липні 2004 року членами Соціологічної асоціації України та співробітниками Інституту соціології НАН України проведений соціологічний моніторинг ставлення селян до аграрної реформи в Україні, в якому брав участь автор. Усього було опитано 1320 респондентів в усіх регіонах України. Серед респондентів 51,5% чоловіків і 48,5% жінок. За віком: до 20 років 3,0%, 21-29 років 10,2%, 30-39 років 19,1%, 40-49 років 27,6%, 50-59 років 21,1% 60 років і старше 18,7%.

Перш ніж давати оцінку тим чи іншим явищам і подіям, слід визначити, чи уявляють респонденти зміст проблеми. З відповідей можна зробити висновок, що дві третини респондентів повністю або в цілому уявляють основні етапи та кінцеву мету аграрної реформи. Проте тут є помітні відмінності: серед сільської молоді таких, що повністю уявляють собі чим завершиться аграрна реформа, 12,1%; жителів СМТ – 17,6%, а жителів міст – 26,2%. Тобто чим далі від села, тим краще бачиться майбутнє аграрних перетворень. Привертає увагу той факт, що третина молоді, за власним визнанням, не має уяви про реформу, особливо викликає занепокоєння те, що серед сільської молоді у віці 20-25 років таких, що не цікавляться перетвореннями на селі, 60-70%. А це найбільш активна та дійова частина сільської молоді.

Виявляється, однак, що і обізнаність міських жителів щодо аграрної реформи скоріше уявна, ніж реальна. Якщо серед сільської молоді половина (49,5%), за власним визнанням, не знайома ані з Земельним кодексом, ані з Законами та Указами, що регулюють аграрну реформу, то серед жителів міст таких понад двох третин (69%). Очевидно, що роз'яснювальна робота серед сільської молоді щодо кінцевої мети аграрної реформи, ознайомлення із основними документами реформи є далеко незадовільними і вимагатиме значного посилення.

Багато запитань залишають і відповіді респондентів щодо їхніх оцінок вже наявних результатів аграрної реформи. Лише третина опитаних схвально ставляться до реформи, при цьому цілком її підтримують, вважають необхідною і своєчасною тільки 7,1% опитаних. Характерно, що серед сільської молоді тих, хто повністю підтримує аграрну реформу, ще менше – 4,7%. Найбільше їх серед

молодих мешканців СМТ – 17,6%, а також чоловіків-селян у віці 26-30 років, орендарів та фермерів, які мають понад 10 га землі, - 13,3%.

Дві третини респондентів ухилилися від оцінки реформи, або заявили про своє негативне ставлення до неї. Особливо привертає увагу те, що серед сільської молоді кожен дев'ятий негативно ставиться до сьогоднішніх результатів реформи, що втричі більше активних її прихильників, у тому числі кожний шостий-сьомий чоловік (15%). В пропозиціях, які висловили респонденти, багато хто вимагає не допустити продаж землі і навіть повернути колгоспи.

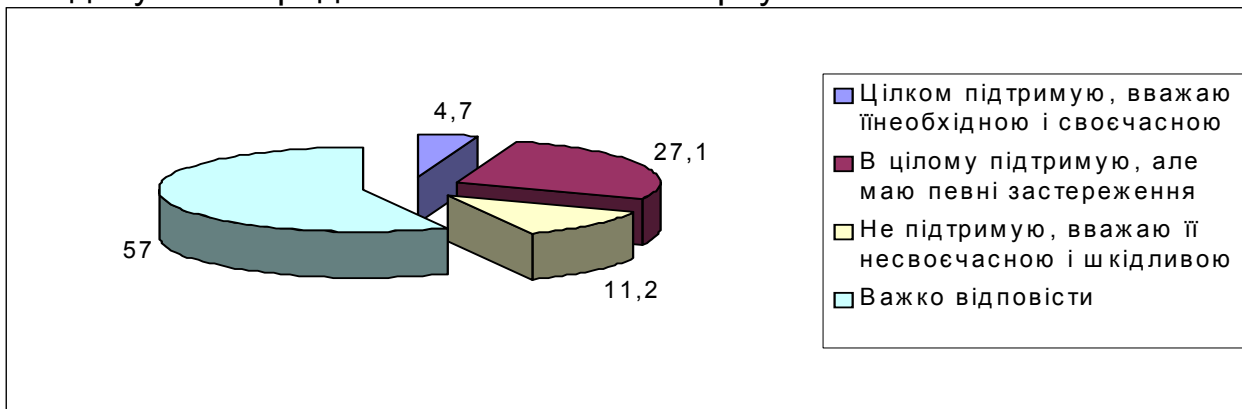

Рисунок 1 – Ставлення сільської молоді до аграрної реформи в Україні, 2002 р. (%)

Моніторинг 2004 року показав, що тенденція переважно негативного ставлення сільської молоді до аграрної реформи та її наслідків не зазнала суттєвих змін (рис. 2). Лише кожний шостий переважно позитивно оцінює проведення аграрної реформи в Україні, більше третини – переважно негативно, а половина молодих респондентів знов не змогла визначитися.

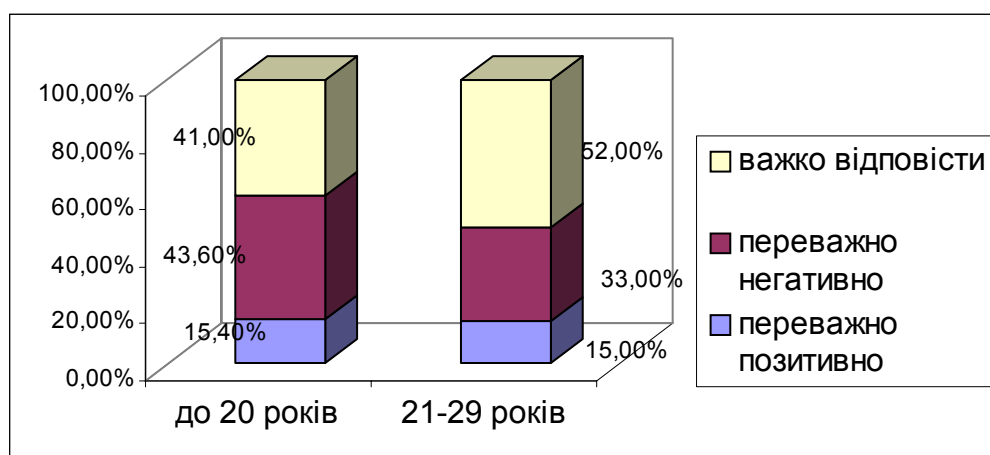

Рисунок 2 – Ставлення сільської молоді до аграрної реформи, 2004 р. (%)

Тільки 8,8% респондентів впевнені, що реформи йдуть у вірному історичному напрямку, кожний третій (36,01%) це заперечує, а більше половини (55,4%) не можуть оцінити перспективу і наслідки аграрних перетворень.

Якщо й проводити реформу, то, на думку половини опитаних нами селян (46,7%), слід було реформувати в колгоспно-радгоспній системі лише те, що історично і економічно себе вичерпало, кожен п'ятий (19,4%) вважає за доцільне створення для існуючої системи лише конкурента у формі приватного власника, що б стимулювало роботу колективних господарств і тільки 13,5% виступають за рішучу заміну колгоспно-радгоспної системи як застарілої.

Дихотомія відповідей сільської молоді щодо наслідків аграрної реформи свідчить про перевагу негативних оцінок над позитивними. Тих, хто оцінює аграрну реформу як невдачу реформаторів, в 2,5 рази більше тих, хто вважає її успіхом; таке ж співвідношення між тими, хто звинувачує реформаторів у розвалі сільського господарства, і тими, хто бачить в них умову майбутнього розквіту галузі; втричі більше тих, хто вважає аграрну реформу обманом селянства з боку влади, яка призведе до занепаду села, у порівнянні з тими, хто визнає у цьому позитивну заслугу владних структур, що матиме наслідком розквіт села; у чотири рази песимістів, які не вірять у значне поліпшення свого матеріального добробуту в разі реалізації реформ, більше, ніж оптимістів у цьому питанні (рис. 3).

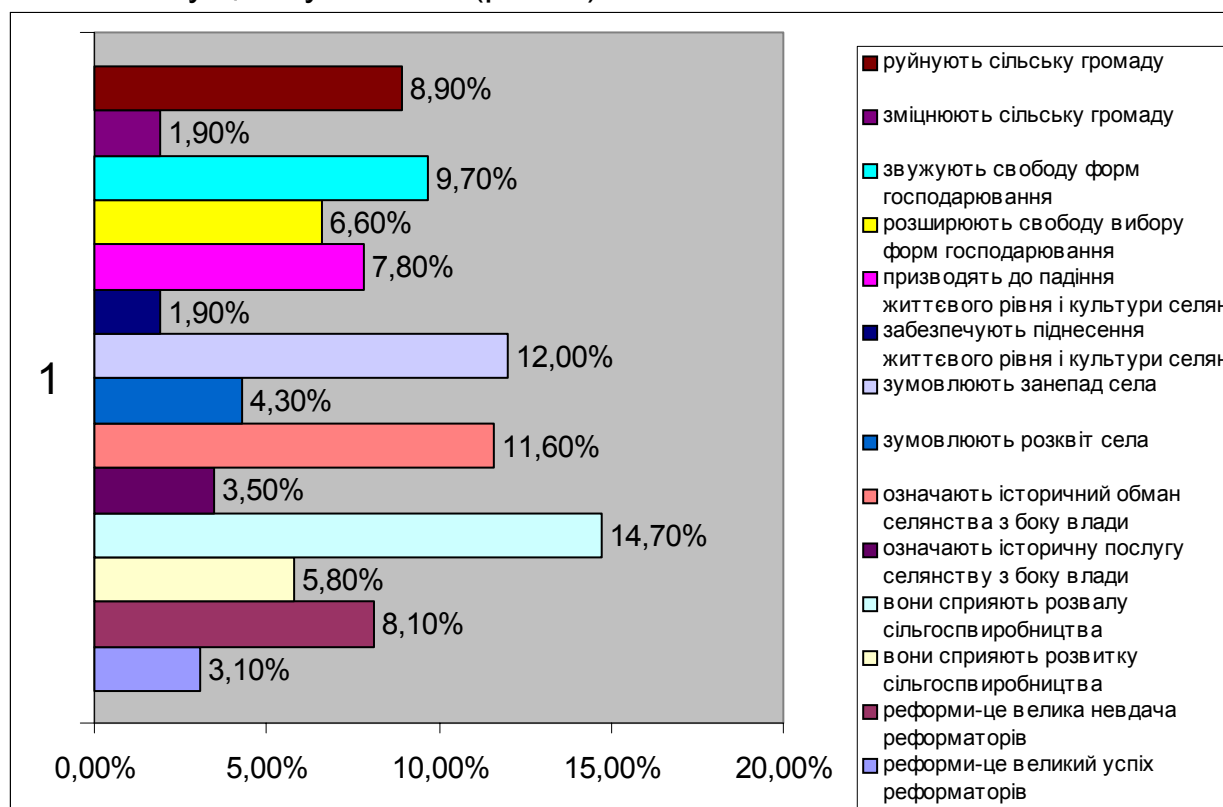

Рисунок 3 – Дихотомія оцінок наслідків аграрної реформи в Україні, 2004 р. (%)

Зрозуміло, що така, скажемо, не дуже одностайна підтримка аграрної реформи багато в чому залежить від матеріального становища, в якому опинилися молоді люди та їхні родини на межі століть. Лише чверть опитаних, за їхніми самооцінками, можна вважати відносно забезпеченими, половину такими, що ледь зводять

кінці з кінцями, а ще чверть відчувають значні матеріальні складнощі. Більш-менш забезпеченими вважають себе чоловіки у віці 26-30 років, жителі невеликих містечок (33,3%). Найбільшу матеріальну скруту відчувають молоді заміжні селянки у віці 23-25 років (40%).

Таблиця 1 – Самооцінка молоддю добробуту своєї сім'ї (%)

	Село	СМТ	Місто	Всього
Практично собі ні в чому не відмовляємо	1,9	5,9	0,0	2,2
В основному грошей вистачає, можемо навіть дещо відкласти	21,5	23,5	23,8	22,4
На найнеобхідніші речі грошей вистачає	48,6	50,0	59,5	51,4
Грошей постійно не вистачає	21,5	20,6	16,7	20,2
Грошей не вистачає на прожиття	6,5	0,0	0,0	3,8

Ми можемо констатувати, що протягом останніх п'яти років, за оцінками респондентів, помітні певні позитивні зрушення у матеріальному добробуті молоді. Так, у більш ніж третини опитаних молодих людей (36,1%) він покращився. Проте помітні деякі відмінності на користь жителів міст: якщо на селі відмітили покращення добробуту 33,7% респондентів, то в СМТ 38,3%, а в містах – 40,5%. Серед сільської молоді відчули найбільше покращення чоловіки у віці 23-25 років (40%).

Не відчули змін на краще близько половини опитаних (44,3%). Майже кожен п'ятий, навпаки, відмітив, що його матеріальний добробут погіршився (19,6%). головним чином, це – сільська молодь.

За визначенням респондентів, абсолютна більшість їх живуть, “як усі”, тобто далеко не заможна (89,6%). Лише одиниці (1,1%) визнають свій добробут кращим за інших, а деякі – навпаки - значно гіршим (3,8%), в тому числі на селі – 5,6%. Вельми цікаву інформацію отримали ми щодо основних джерел доходів респондентів. Для більше половини опитаних (58,5%) основним джерелом доходів є заробітна плата. Цілком зрозуміло, що у жителів міст і містечок вона взагалі є домінуючою і визначальною (від 2/3 до 3/4 респондентів). Другим за значенням виявився продаж сільськогосподарської продукції з власного господарства (38,8%), при цьому для жителів села він має таку ж вагу, що й заробітна плата (50,5%), особливо для сільських незаміжніх жінок у віці 26-30 років (60%).

Важливим ресурсом поповнення сімейного бюджету є доходи від приватної виробничої діяльності – 11,5% (в місті у 1,5 рази більше), від оренди землі і майна – 10,4%, від торгівельно-посередницької діяльності – 8,7%, а також натуральної оплати в сільськогосподарських підприємствах – 7,5%.

Як ми вже відзначали, основним джерелом доходів сільської сім'ї є доходи, що отримані від продажу сільськогосподарської продукції з власного господарства. Ми визначили, а яку ж кількість землі мають наші респонденти? Виявилось, що переважна кількість

респондентів володіють відносно невеликими ділянками землі, якої вистачає в основному лише для задоволення власних потреб.

Таблиця 2 – Основні джерела формування доходів родин респондентів (%)

	Село	СМТ	Місто	Всього
Заробітна плата	51,4	76,5	61,9	58,5
Продаж сільськогосподарської продукції з власного господарства	50,5	38,2	9,5	38,8
Приватна виробнича діяльність	11,2	5,9	16,7	11,5
Оренда землі і майна	12,2	8,8	7,1	10,4
Торгівельно-посередницька діяльність	8,4	8,8	9,5	8,7
Натуральна оплата в сільськогосподарських підприємствах	7,5	0,0	0,0	4,4
Інше	7,5	2,9	21,4	9,8

Як бачимо, найбільше опитаних селян мають ділянки невеличких розмірів до 1 га (55%). Третина опитаних сільських жителів мають до 5 га землі (33,1). А відносно великих фермерських господарств лише 7,4% серед опитаних селян.

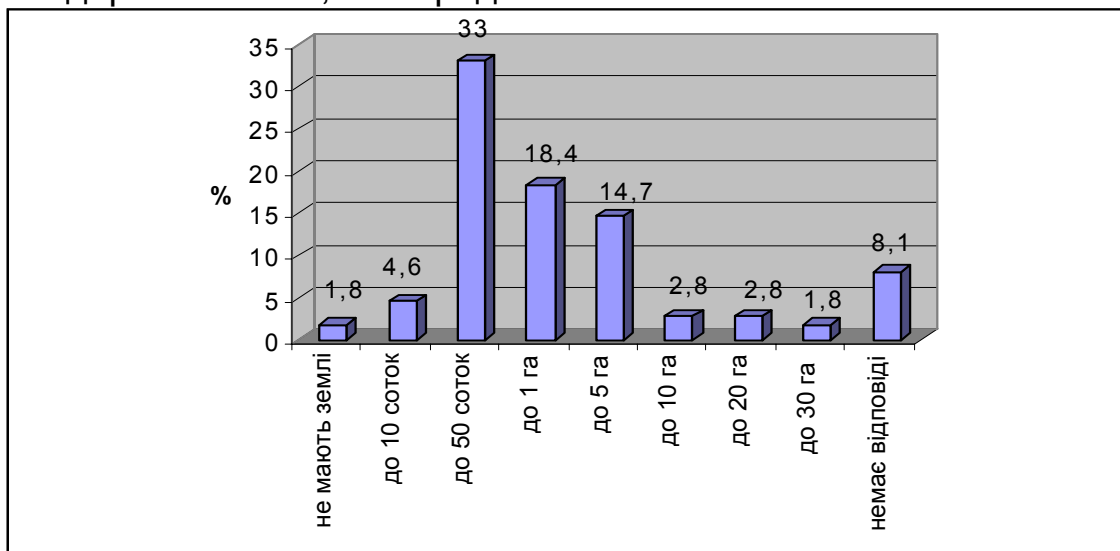

Рисунок 4 – Розмір земельних ділянок родин сільської молоді (%)

У відповідності з цим близько половини опитаних сільських жителів сільськогосподарську продукцією, вироблену у власному господарстві, використовують переважно для власного споживання (46,7%). Майже кожне друге господарство (43%) частину виробленої продукції продає на ринку, а лише кожне десяте (9,4%) в цілому зорієнтоване на ринок. Як видно з відповідей, лише одне з десяти селянських господарств орієнтоване на ринок. Абсолютна більшість прагне в основному споживати і лише частку продукції продавати на ринку. Через два роки ситуація практично не змінилася: за даними моніторингу 2004 року, більше половини тих, хто веде господарство на присадибній ділянці (54,2%), виробляють сільськогосподарську продукцію лише для власного споживання; біля половини (42,0%) дещо виробляють і на продаж. З тих, хто виробляє продукцію на

продаж, третина (35,4%) робить це нерегулярно, в залежності від обставин, кожний п'ятий (19,6%) періодично, і лише кожний дев'ятий (11,4%) постійно зорієнтовані на продаж сільськогосподарської продукції на ринку.

Більше половини опитаних вважають, що в Україні в цілому склалися сприятливі умови для підприємницької діяльності (56,8%). Разом з тим, майже половина оцінює такі умови як несприятливі (41,6%). При цьому у місті умови для підприємницької діяльності склалися помітно кращі, ніж у селі. Зрозуміло, що в селі більше проблем і перешкод займатися підприємницькою діяльністю, ніж у місті. Ми поставили перед респондентами питання: «Чи поїхали б Ви працювати за кордон?» Лише один з шести опитаних не збирається поїхати на роботу за кордон (16,6%), в тому числі тільки один з дев'яти селян (11,2%). Поїхати попрацювати за кордоном хоча б на декілька місяців налаштовані майже половина опитаних (41,0%), в тому числі 47,8% сільських дівчат. На декілька років згодний поїхати кожен четвертий серед опитаних (26,2%), але головним серед жителів міст (40,5%). Частина ще не думала про це. Що ж приваблює молодь за кордоном? Перш за все, це великі заробітки (53,0%), особливо сільську молодь у віці 16-19 років (65,2%), по-друге, бажання подивитися на іншу країну (30,0%), запозичити закордонний досвід роботи (15,8%), а, крім того, важко знайти роботу в Україні (10,9%), особливо по спеціальності (8,9%). Як бачимо, сільську молодь в основному приваблюють за кордоном більші заробітки, що свідчить про те, що, на жаль, в Україні працююча молодь не може знайти себе.

Висновки

Молоді респонденти висловили багато побажань і пропозицій, основний зміст яких зводиться до наступного. Держава повинна повернутися обличчям до молоді. Саме від неї залежить подальша доля нашої держави взагалі й долі аграрної реформи зокрема. Вивчення й узагальнення прагнень, потреб цінностей молодого покоління повинно стати альфою і омегою державних і громадських організацій та установ. Якою сформується молодь зараз, такою й буде держава через 10-15 років. Особливу увагу слід приділити працевлаштуванню сільської молоді. Відомо, що саме перша робота у багатьох випадках є визначальною для подальшого становлення особистості. Створення сприятливих умов для працевлаштування, в тому числі зайняття підприємницькою діяльністю, не лише сприятиме покращенню матеріального добробуту молоді, а й сприятиме запобіганню девіантної поведінки серед сільської молоді. Частина пропозицій торкалася подальшої долі аграрної реформи. Зокрема, багато респондентів висловилися проти продажу землі, проти скупівлі землі міськими багатіями на шкоду селянам, проти ліквідації колгоспів та руйнування соціальної сфери села.

Результати соціологічних досліджень, як і пропозиції респондентів, підлягатимуть подальшого вивчення та узагальнення. А висновки щодо піднятих сільською молоддю питань повинні бути пронизані турботою про майбутнє нашої України.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- ✓ подальший аналіз проблем аграрної реформи та пошуки шляхів оптимізації аграрного сектору;
- ✓ пошуки шляхів соціального захисту сільського населення;
- ✓ пошуки шляхів залучення молоді до реалізації аграрної реформи.

Джерела

1. Шатохін А.М. Соціологія села. –К.: Науковий світ, 2000.– 271с.
2. Шатохін А.М. Аграрна реформа в Україні: проблема власності. // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Кол. монографія у двох томах. Т.1. – К.: ІАЕ, 2001. – 831 с. – С. 72-73.
3. Шатохін А.М. Я. Бернат (Польща) Отношение советских и польских студентов к перестройке и реформе. // Философская и социологическая мысль. – 1990. - №2. – С. 62-63.
4. Шатохін А.М. Аграрне реформування: соціальний захист сільського населення // Віче: Теорет. і громад.-політ. журнал. – 2001. – №2. – С. 109-120.
5. Шатохін А.М. Аграрна реформа в Україні: соціально-політичні виміри // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского: Науч. журнал. Т.14 (53). №1: Политические науки. – Симферополь, 2001. – С. 99-104.
6. Шатохін А.М. Проблема власності на землю: історико-філософський аспект // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – Вип. 34. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2003. – С. 219-228.
7. Шатохін А.М. Діяльність Уманської державної аграрної академії по залученню студентів до реалізації аграрної реформи // Сільська молодь: проблеми і перспективи: Матеріали доповідей і виступів учасників Всеукраїнської конференції. – К.: Знання України, 2003. – С. 60-67.
8. Нове покоління незалежної України (1991-2001 роки): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 року). – К.: Держ.ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 211 с.
9. Сільська молодь України в період політичних та економічних трансформацій: настрої, орієнтації, сподівання. – К.: Академпрес, 1998. – 168 с.
10. Чигрин В.О. Становлення та соціальні проблеми сільської молоді. – Сімферополь: Таврида, 1996. – 176 с.

Стаття надійшла 10.03.2005 р.